

Kötések az utókornak ragasztás nélkül – Konzerváló papír kötések, műhelygyakorlatok alapján

Kovács Péter

könyv- és papírrestaurátor

Abstract

Workshop about how to bind books with soft pergamenbindings was held in Ljubljana November 2008 by Christopher Clarkson from Oxford. On this two-week long program his knowledge in conservation was utilised to teach thoroughly the basics and specialities of bookbinding and patternery as well for those interested in special technical questions and solutions to them.

Kulcsszavak: konzerváló kötések, firenzei puha-pergamenkötés, régi papírkötések, fűzések, fűzőanyagok

Bevezetés

Christopher Clarkson, oxfordi konzervátor puha pergamenkötéseket bemutató workshopot tartott Ljubljanában 2008. novemberében, ennek összefoglalóját közlöm e cikkben.

A két hétig tartó műhelygyakorlat előnye volt, hogy a részletekben a „hogyan-miként” technikai kérdésekre és buktatókra is választ kaphatott az ember, valamint sok - a készítés során felmerülő apróság magyarázatain túli - további kötési struktúrákat ismerhetett meg.

Különösen hasznos ez egy olyan esetben, amikor sok apróbb és nagyobb összetevőből, lépések sorából alakul ki a végeredmény. A konzerváló kötések csoportja pedig ilyen. Az elemek részletes megismerése azért is fontos, mert ritkán adódik egy konzerváló kötéshez minden szempontból megfelelő kötés-alany, vagy a típusra húzható restaurálni való. Így az elvek mentén kombinálhatunk különféle eljárásokat, melyeket - részben vagy egészben - beleépíthetünk kötésekbe (átemelhetjük restaurálásainkba, rekonstrukciókba, vagy művészkötéseinkebe).

A firenzei puha-pergamenkötés készítésének menetét már többen leírták¹. Én ezen a workshopon tanult és gyakorolt papírkötés-csoportot szeretnék bemutatni. Ez a régi technika a konzerváló kötés készítésének teljesen megfelelő jellemzőkkel bír és annak rész-elemei is feltárhatóak általa. Előre bocsá-

tom, hogy ezekről a történeti papírkötésekről sokat megtudtam még és fel is használtam Gary Frost² idevágó cikkéből. Teszem ezt azért is, mert nagyon fontosnak tartom a régi papírkötések kutatását, minél jobb, teljes körű feltárását. Vizsgálódások alapján kevés maradt meg belőlük, hisz alapvetően amelyeket használtak, azok tönkrementek, így azokat átkötötték; amelyeket meg nem használtak, azok talán könnyebben kerülhettek selejtezésre.

Sokszor találni az átkötések, újabb borítások alatt korábbi papírkötésre utaló nyomokat:

– a kötéstábla anyagrétegei alapján következtetünk rá,

– utalhat rá a rajta meghagyott papírborítás,

– a barokk-kori kötetten egyszerű fűzések (maximum 2-3 bordára/szalagra készítve) találhatóak,

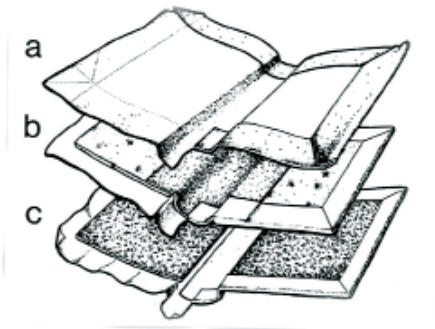
– ha látjuk, hogy a fűzőanyagokat - gyűjtőnevükön bindeknek hívjuk - a kötésen áthúzták és visszabújtatták, szintén erre utal.

A workshopot tartó oxfordi konzervátor, C. Clarkson előadást tartott a korai kötések fűzéséről is, közös jellemzőnek kiemelve, hogy ezekben az esetekben mindig mechanikai elvekkel rögzülnek a borítások a könyvtestekhez. A tárgyalt 16-17. századi papírborítók vagy a karoling-kötésekkel vannak közeli rokonságban (a gerincborításon keresztüli fűzéssel), vagy a napjainkig készített pergamenkötésekkel (a bindeket átbújtatták a borítón). A kötet sokféle anyagból készülő mechanikailag vizsgálható rendszernek tekintve, az előadó folyamatosan vizsgálja, hogy miért maradtak meg jó állapotban, mi tartja őket egyben? A készítés-kori technika „mikéntje és hogyanja” mellett a tervezéskor az indokok is érdekesek – nemcsak a mechanizmus megértése szempontjából –, igyekszem a leírásomban ezekre ugyanúgy felhívni a figyelmet.

Azzal kezdtük a gyakorlatot, hogy tucatjával írtunk le régi kötéseket (pergament és papírt egyaránt), így kialakult bennünk egy kép a kivitelezési változataikról. Felsoroltuk a keletkezés idejét, technológiáját, méretet, fizikumát, a használat jellemzőit. Már az adatlapok kitöltése által kialakult a hallgatók-

ban a kötések hasonlóságának lényege, ennek a kötésfajtának a jellemzői. Ezek mind korszakában, mind szerkezetében nagyon hasonlóak a fent említett firenzei puha-pergamen kötésekhez.

Az olasz egyrészes papír tok-kötés készítés

1. ábra Történelmi kötés borítók szerkezete

- a) Olasz egyrészes puha papír tok-kötés
b) Német (kemény-táblás) fedeles-peremes papírkötés
c) Modern könyvborító

Egyszerű kötések jellemzője:

– Könnyű papírkötések (papíruk tipikusan szép, sima, észak-itáliai malmokból származó). A könnyűség vonatkozik a könyv kisebb méretére (hatod-, nyolcad-, tizenkettő-rét nagyságok, vékonyabb 1-2 ívestől maximum 20-30 mm vastagságig). Alig, vagy egyáltalán nem enyvezett könyvtestekre készülhet (rongypapírok, melyek jellemzőek a 17-18. században).

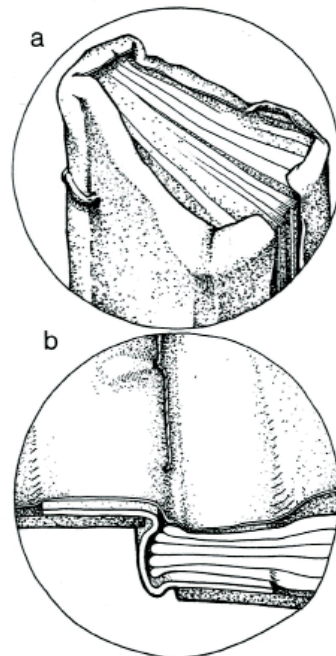
– A nagyobb méretű könyvek esetében nem tartja meg a kötésben lábnál a kötetet, az a polcra állítva „leül”. Clarkson úgy gondolja, a puha kötéseknel nem is feltétlen szükséges megtartania, az összeállítás módja és rugalmas tulajdonságai okán hagyja az ezen mozgáshoz szükséges hajlást. (Tapasztalatom szerint azonban az Esztergomi Érseki Bibliotheca Fugger-gyűjteményrészében találhatóak igen nagy méretek is puha pergamen kötésekben. Ezek jellemzője, hogy a ragasztó ezekben is leginkább csak a tábla-kasírozásban, a borítóanyag visszahajtásainak leragasztásakor található. A méretükkel vastagodik a pergamenborító bélése, illetve a tábláik).

– Gyors papírkötések (a megrendelő jött és elvitte). A gerinc sem enyvezett, legfeljebb keményítővel kenhették le, melynek mára már nyoma veszett

(megjegyzendő, hogy ezen tulajdonságai okán is alkalmas konzerváló kötés készítésére!)

– Egy darabból készült borítók: akárcsak a pergamen-kötésnél, ennél a módszernél is csak vágással, hajtogatással hoznak létre borítást, ragasztások nélkül.

– A borítón mindig át- és visszafűzött a bind (fűzőanyag) a nyílásnál, esetleg kissé a végein és az átfűzés helyein elkeskenyített, így beszorul az átfűzési nyílásokba, és pusztán ennyi fizikai erő a helyén tartja!

2. ábra Történelmi papír kötések jellemzői

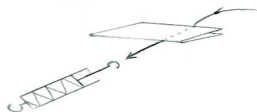
- a) a takaró védőperem használata a kötésekben
b) az előzők-szerkezete és borító összeépítettsége

Clarkson folyamatosan sokat beszélt a restaurálásban felhasználható anyagok vizsgálatáról és teszteléséről, megmutatta a megfelelő anyagok kiválasztási lehetőségét.

Előzők- és borító-papírok

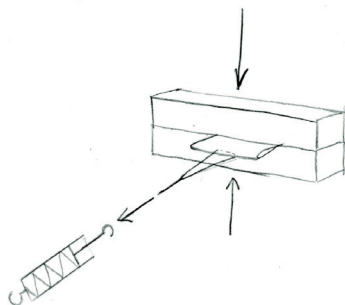
Papírszilárdságra a gyártók jellemzően a kettőshajtogatások számát adják meg, azonban nekünk ez inkább csak tájékoztató irányszám. Más ismeretekre van szükségünk, és tesztelésre lehetőségünk is van.

1.: csomó átszakadása: a vizsgálathoz kettőbe hajtott egy papírlapot, a hajlatban keresztülfűzött egy cérnát, majd egy csomót kötött a cérnára és megpróbálta a félbehajtott papírlapon áthúzni, átrántani, miközben rugós erőmérőt kötött rá. (Az azonos tüvel és cérnával a különféle papírokat egymással összehasonlíthatóan lehetséges mérni.)

3. ábra Csomó

2.: fűzés beszakadása: egy ív hajtásába befűzött egy cérnát, melynek mindkét vége túllógott. Ezeket a végeket húzta addig, míg a papír be nem szakadt. A húzóerő mérhető mennyiség, megmutatja a lap erősségét. (Összehasonlításra azonos tüvel és cérnával készültek a minták.) Házilagos vizsgálathoz prés használható a lap megfogására.

4. ábra Fűzés

3.: kopásállóság: félbehajtotta a papírokat és dörzsölte a hajtást: a mintákon keletkező kibolyhosodás mértékéből következtetett azok egymásra ható tulajdonságairól.

4.: enyvezettség: az enyvezettsége szempontjából az előadó előnyben részesítette a hagyományos, zselatinnal készült papírokat rugalmassága, felületi zártsága miatt. A koszolódás ellen jobban védett a keményített felületű, zártabb pórusú lap. A természetes enyvektől a merített papír "pengő" hangot kap és természetes ellenállása is keményebb lesz.

Fűzőanyagok

Clarkson a cérnákról elmondta: nem használ több-szörös cérnákat (több szálból sodrottakat). Szereti a hosszban kevésbé rugalmas, nem, vagy alig csavart (non twisted) fonalat, mert a túlsodrással rugalmasságát veszti a rostanyag. Kevésbé sodort, un. kevésbé cérnázott len-szálakat használ, ezek jobban hajlanak és vastagságban/keresztmetszetben rugalmasabbak, ami számít, hiszen egy könyvben 20-25 réteg kerül ív középsőben egymás fölé!

Bőryananyagok esetében Clarkson a rugalmasság-merevség jó viszonyára hívta föl a figyelmet, amikor kiválasztott darabban és felületben egyenletességet várt el. Egy irányban rugalmas és nyúlásképes, de mégis erős részt szükséges keresni. A pergamenanyagok esetében több helyen végzett vastagságmérést, ugyanis ez nagyon számít a vetemedés szempontjából. Egyaránt fontos mindkét anyagcsoportban az állat gerincével párhuzamos kivágás, főleg a szíjak esetében.

Eszközök és megoldások/metódusok

Clarkson szerint

Nem préselést alkalmaz, mert az feszültségeket okoz, amelyek később újra előjönnek, hanem mindig csak nehezítést javításkor.

A ragasztások minimalizálása okán tényleg nem igazán szükséges a préshasználát, hiszen nem teljesen új könyvet készít, a könyvtestet már kipréselt, adott esetben saját módja szerint vetemedett is már!

Az íveket előre kilyukasztja, így a fűzőkor a tű már könnyen csúszik, nem terheli a cérnát a tű fokán nagy húzó-igénybevétel, s nem is szúr mellé az ember.

A használt tű nem hegyes, hanem lekerekített végű és kicsit ívelt: ha nagyon éles-hegyes, akkor folyton beleakad valamibe, roncsolhatja a bindet, az ívfűzetbe való visszatéréskor az előző cérnaszálát.

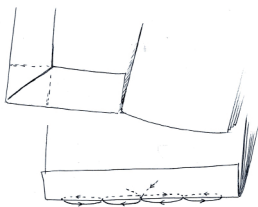
Olyannyira fontosnak tartja ezt a részletet is, hogy velünk is elkészítette a használható íves tűinket! Egy tű sose hegyes, így elsőnek lecsíptük a hegyét, lecsiszoltuk és ujjvég-alakúra (ujjbegy-alakúra) políroztuk, de nem csúcsosra!

Hajlításhoz gyertyaláng felett megmelegítettük, és középtájon kis ívvel (70 fokban) kissé meghajlítottuk (a kis ív a 60 mm-es tűnél 15-20 mm-es átmérőt jelent).

5. ábra A kialakított tű nézete

A konzerváló kötések egyik gyakori eleme itt is általános: egy papír-harmonika³ behelyezése a fűzés közben az ívhátak és a bindek közé. Szokás szerint ez a leporelló-hajtású lap vékony, jó minőségű papíryanagból készül (japánpapírok, Gampi, Kozo, vagy a rizsnek nevezett). A vastag köteteknél ez a cikk-cakk nem mindig fut végig a teljes könyvtest hátgerincén, nagyon megvastagíthatná azt, csak az első-utolsó 3-5 ívben.

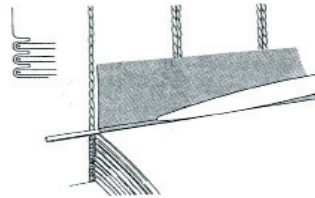

6. ábra Harmonika

Borítás: a borító behajló szélei a beütésen belül mindig átmenetesek, vagy elcsiszolt (pergamen) vagy tépett/merített szélű papírból készülnek. Ha van ráhajtás, akkor gyakran az előzőkre hajtjuk csak rá és ott sem leragasztott.

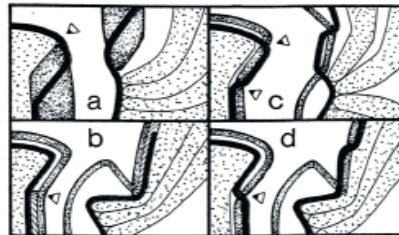

7. ábra A befele bújtatott sarok készítése/becsontozása

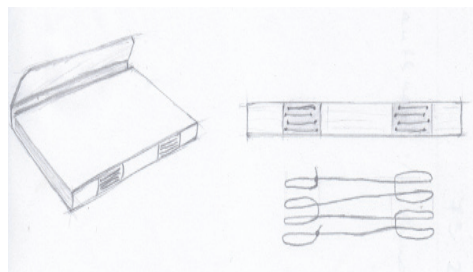
8. ábra Vékony papírból készülő, előzőkre ráhajtott kötés: a borító beütéseinek és sarkának kialakítása

A gerinc kiképzésekor a bindek (papírkötéseknél ezek néha pergamenszalagok, zsinegek) keresztül vannak fűzve nyílásban a borításon (oda és vissza a borításon és a bélésen-át, hogy "kötést képezzenek").

9. ábra Az bindek átbújtatva a keményebb kartonból készülő kötésen (keresztmetszet): az ábrák a bindeknél a könyvek nyitott és csukott állapotát mutatják az átfűzések körvonalával, és jelöli a csukló indulását: a) átfűzött kemény (fatáblás) kötésnél b) tok-szerkezetű kötés c) történelmi átfűzött tok-kötés d) átfűzött tok-kötés változat

A másik bemutatott mintában az íveket a borítón keresztül is átfűzik a gerincnél.

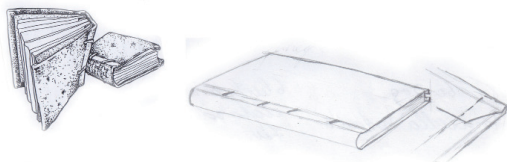
10. ábra Átfűzés a gerincen

A kecske-, vagy fehér timsós-, vagy növényi cserzésű bőr, esetleg pergamen szalagra a borító pergamenen, vagy papíron keresztül fűzik. Ezekkel a megoldásokkal már egy korszakkal előrébb is tekintünk, azokra a középkori kötésekre, melyek jobban hasonlítanak a Karoling-kori fűzésekre, mint a mai kötésekre.

Az ívhátak, a gerinc itt sem ragasztott! Ezért jelmondata C. Clarksonnak: „A kötés nem egy ragasztóktól összetartott foglalat a könyvnek.”

A könyvtest védelméről is gondoskodnak a kötések

1. Hagyományos perem/szél- hagyása, mely a puhább anyagok esetén is véd, a tábla nélküli megoldásoknál ráformálódik a könyvtestre és kesztyűszerűen védi azt.
2. Készülhet védőperemes kötés, amelynek túllógását „körömnek” is nevezzük. A zárás a vete-medésre hajlamos pergamennél szükséges (módot: kötőszalag, gomb), papírnál nem, és nincs is!

11. ábra Peremek

3. Véd a kötés hajlékonysága, mozgása is, mikor nyitáskor-csukáskor a lágy mozgó elemek közé levegő kerül, mely egyfajta „légpárnát” képez; így hirtelen hatásoknak ellenáll a csukáskor, vagy a polcra kerüléskor, a többi könyv közé toláskor (meg kell tanulnia ezt kezelnie a könyvtárosnak, csak úgy, mint a „tíz-perces dobozt”).

Elemek átmentése - a régi megfigyelése

A „mit-miért-hogyan-mitől” (mechanikai viszonyok vizsgálata) – feltárása után nemcsak restaurálásnál hasznosulhatnak a tapasztalatok, pl. rekonstrukciókba, vagy elveszett kötésű könyveknél, hanem design-kézműves kötésekre (jobb, tartósabb, mutatós változatok készítése) is átmenthetőek. Gyári könyveknél is újfajta elnyíló hátassal, karton- vagy puhakötésekkel találkozunk néhány éve a könyvesboltokban (pl.: Taschen könyvek).

A tanfolyam alatt, a gyakorlat elején megfigyelt régikönyvtesteknél alkalmazott szerkezetek jellemzői alapján, két alaptípusú előzékeket készítettünk: előfűzöttet vagy ívélen áthajtottakat (mindenféle megoldásban a lényeges szempont az volt, hogy ne csak a ragasztás tartsa). A kevés számú bind alkalmazása általános volt, a már 12-15-ös ívfűzetszám esetén pedig a váltott fűzés. Mi a maketteket szívópapírokból készítettük, mivel ez könnyű papíryanag. Borításra merített papírokat használtunk.

12. ábra Makett

Ez a tanfolyam nagyon hasznos volt mindenkinek, hiszen sok kérdésre választ kaptunk. A munkánk folyamán bátran használhatjuk az itt látott-hallott technikákat, fogásokat.

Felhasznált irodalom

1. C. Clarkson előadása. MRMK Figyelő, 1975.
Fordította: Kastaly Beatrix (pp.139-149)
és Rafe Fleming: Firenzei puha pergamen-kötés.
Edinburgh, 1986.
Fordította: Kennedy Austinné, (pp. 49 – 66)
2. Gary Frost: Historical Paper Case Binding and Conservation rebinding című cikke:
The New Boobinder (Vol. 2, 1982 pp.64-67)
3. J. A. Szirmai: Conservation bindings
(Restauro, 105, 44-51p, 1999)
4. Christopher Clarkson: Limp Vellum Binding (1982)